

The background of the cover is a historical map of the North Atlantic and Arctic regions, showing coastlines and navigational lines. Overlaid on the map is a detailed illustration of a 18th-century whaling fleet. Three large three-masted sailing ships are visible, with their sails partially set. In the foreground, several small whaleboats are shown, each with a crew of men in period clothing. Some whaleboats are actively hunting, with long poles (harpoons) raised. The sea is depicted with blue and white waves, and several whales are visible, some with their heads above water. The overall scene captures the busy atmosphere of a whaling voyage.

DE

WALVISVAART- JOURNALEN

VAN AERJEN JANSZ. RUIJS

UIT DE ZIJPE, 1783 EN 1784

De walvisvaartjournalen van Aerjen Jansz. Ruijs uit de Zijpe, 1783 en 1784

De walvisvaartjournalen van Aerjen Jansz. Ruijs uit de Zijpe, 1783 en 1784

Ingeleid en bezorgd door
Gery Baars-Visser, Hans Besseling, Netty Bleichrodt-Vegter,
Jaap R. Bruijn, Harry de Raad, Piet Schilte en Ineke Vonk-Uitgeest

Hilversum
Verloren

2022

Deze uitgave werd mogelijk dankzij financiële hulp van
de Samenwerkende Maritieme Fondsen, het Professor van Winterfonds
en de Gravin van Bylandt Stichting.

Afbeelding op het omslag: 'De Walvisch-vangst welke in de 17de en 18de eeuw eene voorname
bron uitmaakte van Hollands welvaren'. Jan Maartensz. Mooy, 1845.
Collectie Het Scheepvaartmuseum.

© 2022 Inleiders en bezorgers
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550207

Omslagontwerp en opmaak Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

*De vervaardiger van deze publicatie heeft getracht alle rechthebbenden van afbeeldingen te
achterhalen. Indien desondanks iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen,
kan deze zich tot de uitgeverij richten.*

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

WOORD VOORAF

In het Regionaal Archief te Alkmaar worden vele oude en waardevolle historische bronnen bewaard, waaronder de journalen van twee walvisvaarten rond Groenland in 1783 en 1784, opgetekend door een 23-jarige uit de Zijpe afkomstige matroos, Aerjen Jansz. Ruijs (1750-1818). Het betreft een zeer bijzonder, mooi geschreven reisverhaal.

Het plan voor een uitgave van deze journalen werd opgevat door een groep oud-cursisten van het Regionaal Archief. De groep, bestaande uit Gery Baars-Visser, Hans Besseling, Netty Bleichrodt-Vegter en Piet Schilte houdt zich bezig met het transcriberen van oude teksten, daarbij begeleid door Harry de Raad.

Op zoek naar een bijzondere en historisch waardevolle bron om te transcriberen, viel de keuze al snel op de walvisvaartjournalen van matroos Aerjen Jansz. Ruijs. De werkgroep was meteen enthousiast over deze historische bron, die altijd goed is bewaard door Aerjens nakomelingen en sinds enkele jaren berust bij het Regionaal Archief. Niet alleen zijn deze journalen belangrijk als getuigenis van de walvisvaart in Noord-Holland, maar ze zijn daarnaast ook nog eens geschreven in een zeer persoonlijke, bloemrijke en beeldende taal, die er voor zorgt dat je als lezer erdoor gegrepen wordt.

Na het gereedkomen van de transcriptie werd besloten om te gaan werken aan een boekuitgave. Twee deskundigen op het gebied van de historische walvisvaart, emeritus-hoogleraar zeegeschiedenis Jaap R. Bruijn en historica en beheerder van een uitgebreide walviscollectie Ineke Vonk-Uitgeest, waren bereid om een inleiding op de transcriptie te verzorgen, waarin de journalen geplaatst worden in hun historische context. Ook adviseerden zij bij de annotatie van de transcriptie. De inleiding is door Harry de Raad en Piet Schilte aangevuld met de nodige informatie over Aerjen Jansz. Ruijs en de journalen. Bas Huisman tekende een aantal kaarten voor deze uitgave en een diagram van het soort schepen dat gebruikt werd in de walvisvaart. Gery Baars-Visser en Harry de Raad namen de eindredactie van het boek voor hun rekening.

De tekst van de journalen is uitgebreid voorzien van verklarende voetnoten, zodat de transcriptie goed leesbaar en begrijpelijk is voor de hedendaagse lezer.

De uitgave van het boek is mogelijk gemaakt dankzij de bereidwillige steun van de Samenwerkende Maritieme Fondsen, het Professor Van Winterfonds en de Gravin van Bylandt Stichting.

Wij hopen dat de publicatie van deze journalen, geschreven door een eenvoudige matroos, zal bijdragen aan de verdere verrijking van onze kennis van de Nederlandse walvisvaart in de achttiende eeuw.

Wij wensen u veel plezier bij het lezen van deze bijzondere journalen.

Gery Baars-Visser,
Hans Besseling,
Netty Bleichrodt-Vegter,
Jaap R. Bruijn,
Harry de Raad,
Piet Schilte,
Ineke Vonk-Uitgeest

INHOUD

Woord vooraf	5
Inleiding	9
Aerjen Jansz. Ruijs en zijn walvisvaartjournalen	11
De reizen van Aerjen Jansz. Ruijs in de context van de walvisvaart	19
Verantwoording van de transcriptie	65
Het journaal van de walvisvaart naar Straat Davis in 1783	67
Het journaal van de walvisvaart naar Spitsbergen in 1784	107
Bijlagen	147
Bijlage 1 Diagram walvisvaarder	147
Bijlage 2 Commandeurs genoemd in de journalen van Aerjen Jansz. Ruijs	148
Bijlage 3 Reizen en vangsten van commandeur Hopman	151
Bronnen en literatuur	153
Register	156

INLEIDING

Het gebeurt niet vaak dat een scheepsjournaal van een matroos uit de vroegmoderne tijd wordt aangetroffen en dan nog wel twee ook. Het betreft incomplete journalen van twee reizen ter walvisvaart naar Straat Davis in 1783 en naar Spitsbergen in 1784. Journalen van de commandeurs, de bevelhebbers van walvisvaarders, zijn in meerdere aantallen bewaard gebleven, maar niet van een lagere in rang. De twee genoemde zijn geschreven door Aerjen Jansz. Ruijs (1750-1818) uit de Zijpe in de kop van Noord-Holland. Hij beschikte over een goede schrijfvaardigheid en heeft zijn ervaringen tijdens de beide walvisvaarten in kleurrijk proza vastgelegd.

De inleiding bestaat uit twee delen. In het eerste deel, geschreven door Harry de Raad en Piet Schilte, wordt een korte biografische schets gegeven van Aerjen Jansz. Ruijs, waarna wordt ingegaan op de bewaard gebleven journalen en de transcriptie ervan. Het tweede deel van de inleiding, geschreven door Jaap R. Bruijn en Ineke Vonk-Uitgeest, behandelt de walvisvaartreizen van Ruijs en plaatst die in de context van de Nederlandse walvisvaart in de zeventiende en achttiende eeuw.

Dorpsgezicht van Schagerbrug in 1730. Anonieme kopie van een tekening van Cornelis Pronk, 1732. Collectie Noord-Hollands Archief.

Aerjen Jansz. Ruijs en zijn walvisvaartjournalen

Aerjen Jansz. Ruys of Ruijs werd op 8 maart 1750 in de Zijpe gedoopt als zoon van Jan Adriaansz. Ruijs en Maartje Klaas de Wilt. Zijn doopnaam was Adriaan, maar zelf noemde hij zich Aerjen. Hij werd ook wel Arie genoemd. In april 1773 trouwt Aerjen met Trijntje (of Teuntje) Jansd. Visser. Het echtpaar ging wonen in het buurtschap 't Buurtje vlak boven Schagerbrug, waar vijf kinderen zijn geboren: in april 1777 Jan, in februari 1779 Maartje, in februari 1781 Theunis, in maart 1782 Klaas en in september 1785 Arie.¹ In 't Buurtje stonden in 1742 elf huizen, waarin twaalf gezinnen woonden.

In 1783 gaat Aerjen ter walvisvangst, evenals in 1784 en 1785, steeds als matroos bij commandeur Dirk Hopman op het schip de *Michaël*. Hij staat vermeld op overgebleven monsterrollen uit 1783 en 1785 en we hebben zijn journalen van 1783 en 1784. Hoe hij bij commandeur Hopman terecht kwam is niet bekend. Er bestond geen familierelatie. Het journaal van 1783 wekt de indruk dat hij toen voor het eerst in Straat Davis was. Hij verwondert zich over de talloze grote ijsbergen, de hoge bergen langs de kust en de 'wilden' (Inuit). Maar over met de walvisvaart gerelateerde zaken schrijft hij of hij er mee bekend is, dus wellicht is hij vóór 1783 al op walvisvangst geweest.

Begin februari 1786 overleed Aerjens vrouw Teuntje en een paar dagen later, op 15 februari werd een kind van hen, waarschijnlijk Arie, begraven. In 1779 was er ook al een kind overleden, vermoedelijk Maartje. Waarschijnlijk is Aerjen na het overlijden van zijn vrouw aan de wal gebleven. Wanneer Aerjen op 29 augustus 1818 op 68-jarige leeftijd overlijdt, wordt in de overlijdensakte als zijn beroep arbeider vermeld. Hij woonde toen nog steeds 'aan het Buurtje'. Zoon Jan was één van de aangevers van zijn overlijden.

De twee journalen uit 1783 en 1784

Het eerste journaal van Ruijs heeft betrekking op een reis in 1783 met Straat Davis als bestemming. Het tweede journaal beschrijft een reis naar Spitsbergen (men

¹ G.H. Meurs, *Geen ge-Ruijs meer aan de Ruijgeweg. Genealogie Ruijs, Ruis, Ruys*, Ewijk z.d. (2000). Zie ook de website: genea/pedete.nl en de gezinsreconstructies de Zijpe en Callantsoog in het Regionaal Archief Alkmaar (RAA), index op de doop-, trouw- en begraafboeken Alkmaar en regio, inv.nrs. 19 en 45.

sprak toen over de Groenlandvaart) in 1784. Beide keren betrof het een reis van het schip de *Michaël* met Dirk Hopman als commandeur. De journalen zijn door de nazaten van Ruijs goed bewaard. De laatste eigenaar was Jack Muis, die via zijn moeder afstamde van Aerjen.² Enkele jaren geleden besloot hij dat het toch beter was om te kiezen voor een erfgoedinstelling als bewaarplek en gaf hij de journalen in bruikleen aan het Regionaal Archief in Alkmaar.³

De manuscripten zijn niet ongeschonden overgeleverd. Oorspronkelijk bestond ieder journaal waarschijnlijk uit enkele met elkaar verbonden katernen. In de loop der jaren zijn deze losgeraakt. Ook van de katernen is er nog maar één bewaard gebleven, de rest bestaat uit losse bladen, aan twee kanten dicht beschreven. Het formaat van de pagina's is 19,2 x 15 cm. De pagina's zijn niet genummerd. Veel bladen hebben schade aan de rand. Sommige zijn later bijgesneden, waarbij er tekst verloren is gegaan. Een enkele keer is er door een latere hand iets in de journalen geschreven. Onder meer werden schrijfoefeningen van een kind aangetroffen.

Beide journalen zijn onvolledig. Het eerste journaal bestrijkt de periode van 15 mei t/m 10 juli 1783 met als nummering voor de dagen 61 t/m 117, wat wijst op een vertrek zestig dagen eerder. Van de reis missen we het begin en ook het einde. Het tweede journaal loopt van 5 april t/m 18 juni 1784 met een dagnummering van 1 t/m 76. Van deze reis ontbreekt het einde.

Vermoedelijk waren de journalen oorspronkelijk wel compleet, maar zijn in de loop der jaren delen van de tekst verloren gegaan. Dat Ruijs de auteur is geweest van de journalen kunnen we afleiden uit het bewaard gebleven titelblad van het tweede journaal, waar zijn naam op de achterzijde wordt genoemd: 'Aerjen Jansz. Ruijs uijt de Zijpe anno 1784'. Ook het eerste journaal moet van zijn hand zijn: het is geschreven op dezelfde manier en in hetzelfde handschrift als het eerste. Dat ze beide door Ruijs zijn geschreven kan ook afgeleid worden uit het feit dat ze binnen de familie Ruijs en verdere nazaten altijd zijn bewaard.

De twee journalen van Ruijs hebben dezelfde opzet. Iedere reisdag heeft een opvolgend nummer. De beschrijving van een dag begint met een vermelding van de datum. Daarbij is de naam van de dag altijd met grote letters geschreven. Na de datum te hebben aangegeven beschrijft Ruijs het verloop van de dag. Hij doet dit per dagdeel: morgen, voormiddag, middag, nademiddag, avond, nacht. Voor ieder dagdeel geeft hij aan hoe het gesteld is met wind en weer. Vervolgens gaat hij in op de specifieke gebeurtenissen tijdens het dagdeel. In de marge van de tekst treffen we navigatiegegevens aan. Ruijs vermeldt per wachtperiode de gevaren koers en de afgelegde afstand. De gegevens betreffen de zes wachten, waarbij de dag op het middaguur van twaalf uur begint: A achtermiddagwacht (12-16 uur), P platvoetwacht (16-20 uur), E eerstewacht (20-24 uur), H hondenwacht (0-4 uur), D dagwacht (4-8 uur) en V voormiddagwacht (8-12 uur). Bij een wacht staat de gevaren

2 Jan P. Groen, grootvader van Jacks moeder, was gehuwd met Trijntje Ruijs (1876-1952). Aerjen Jansz. Ruijs was haar betovergrootvader. De journalen zullen eerst binnen de familie Ruijs zijn bewaard. Via Trijntje kwamen ze terecht bij de familie Groen en later Muis.

3 Ze zijn te vinden in Collectie aanwinsten, inv.nr. 1582.

Tekening van een Inuit in een kajak op de achterzijde van het titelblad van het tweede journaal.

koers en de afgelegde afstand in mijlen van 15 in een graad. Men rekende met de zogenoemde Duitse mijl die gelijk is aan vier huidige zeemijlen, ruim zeven km. Elke wacht van vier uur was onderverdeeld in acht halve uren en elk half uur werd de zandloper, het glas, omgekeerd. In het tweede journaal geeft Ruijs ook de lengte- en de breedtegraad aan. De vermelding van de navigatiegegevens is niet steeds volgehouden. In het eerste journaal worden deze gegevens alleen vermeld tijdens de reis naar het vangstgebied. In het tweede journaal eindigen de navigatiegegevens als de *Michaël* vast komt te zitten in het ijs. Maar ze worden ook niet hervat nadat het schip zich aan het ijs had ontworsteld. Behalve navigatiegegevens vermeldt Ruijs in de marge ook kort wat de belangrijkste gebeurtenissen waren tijdens een bepaalde dag. Vermeldenswaardig is nog dat hij het aantal dagen dat het schip ‘beset’ in het ijs lag en het aantal keren dat de sloepen vergeefs te water werden gelaten om een walvis te vangen (‘loose val’) aangeeft met volgnummers.

Men kan slechts vermoedens hebben hoe de twee journalen tot stand zijn gekomen. Ze zijn waarschijnlijk door Ruijs aan de wal geschreven. Daarop wijzen het regelmatige en goed leesbare handschrift en het ontbreken van correcties. De kladversies van de journalen, die niet bewaard zijn gebleven, zal Aerjen aan boord hebben geschreven. In het journaal van de tweede reis noemt hij zijn inktkoker, die hij bij strenge vorst in zijn ‘ondertasje’ bij zich droeg om het voor bevriezing te behoeden (21 mei 1784).

Voor een matroos beschikte Ruijs over een bijzondere schrijfvaardigheid, het is duidelijk de tekst van een geofefende schrijver. Aerjen zal in zijn jeugd in de Zijpe goed onderwijs hebben gehad.

In de journalen zijn twee tekeningen te vinden: aan de keerzijde van de titelpagina van het tweede journaal is een Inuit in een kajak afgebeeld en in de marge van de beschrijving van 15 juni 1783 in het eerste journaal is het hoofd van een pijpro-

Aerjen Jansz. Ruijs (1750-1818) uit de Zijpe in de kop van Noord-Holland voer als matroos in 1783 en 1784 mee op walvisvaarten naar Groenland en Spitsbergen. Zijn ervaringen heeft hij vastgelegd in een tweetal journalen, die opvallen door de zeer persoonlijke, bloemrijke en beeldende taal. Scheepsjournalen zijn er vele, maar zelden zijn ze zo kleurrijk geschreven. Ook bijzonder is dat de schrijver een eenvoudige matroos was. De journalen voeren de lezer mee in een Arctische wereld waar het 'knoffeligh kout' is en de wind langs je lichaam waait 'alsof je geen kleere aan hebt'.

In het boek zijn de teksten van beide journalen opgenomen. De bezorging ervan was in handen van een Alkmaarse transcriptiegroep, bestaande uit Gery Baars-Visser, Hans Besseling, Netty Bleichrodt-Vegter, Harry de Raad en Piet Schilte. De journaalteksten worden voorafgegaan door een uitgebreide historische inleiding waaraan is meegewerkt door emeritus hoogleraar maritieme geschiedenis Jaap R. Bruijn en historica Ineke Vonk-Uitgeest. De uitgave gaat vergezeld van vele zeldzame en fraaie illustraties. Het geheel vormt een welkome aanvulling op de kennis van de Noord-Hollandse walvisvaart in de achttiende eeuw. Daarnaast bieden de journalen een unieke leeservaring.

